

בעניין קביעות סעודה בחולי עליאק

ונוגע לעניין קידוש במקום סעודה
ואכילה בסוכה וסעודה שלישית ועוד

מורנו הרב יצחק מרדכי הכהן רובין

ליל שבת קדש פרשת ויגש תשע"ט

יש לעיין בחולי עליאק שאכילת חמשת מיני דגן מזיקה מאוד לבריאותם, ולכן אין הם אוכלים ממינים אלו כלל וכלל, אך עליהם לנהוג לעניין קידוש במקום סעודה ולעניין אכילה בסוכה ועוד לגבי כמה הלכות נוספות התלויות בשם סעודה. נידון זה לא נתפרש בדברי השו"ע ונו"כ, והוא מילתא דתליא בסברא האם אדם כזה שכל מאכלו בכל ימיו אינו כולל כלל חמשת מיני דגן, והשובע מגיע לו על ידי אכילת מיני קטניות ירקות ופירות בשר ודגים, וכן קביעות הסעודה שלו היא באכילת מינים אלו, לפי שאין לו אפשרות כלל לאכול מיני דגן. האם לגבי אדם זה משתנים הגדרים בכמה וכמה הלכות.

קידוש במקום סעודה

שנקטו שאף אכילת פירות חשיבא סעודה לעניין זה, אמנם הכרעת האחרונים שאין להקל בדבר. ולעניין הכרעת הדין אי סמכינן על שיטת הגאונים ראה להלן בסמוך.

והנה את"ל שבשתיית יין יוצאים יד"ח קב"ס [וכרעת הגאונים המובאת בשו"ע], נמצא שמי שאין לו מאכלים מה' מיני דגן ויש לו יין, חייב הוא בקידוש דהואיל ויש לו יין הרי שלשיטת הגאונים נחשב היין "לסעודה" וחייב הוא בקידוש, ויכול הוא לקיים בשתיית היין את הדין של קידוש במקום סעודה, וממילא אסור לו לשתות משקים ולאכול שאר מאכלים [כגון מיני ירק] עד שיקדש על היין.

והנה להלכה השו"ע והרמ"א העתיקו את דעת הגאונים הסוברים שאפשר לקיים קב"ס בשתיית יין [אלא שנחלקו הדעות האם סגי ברביעית יין של הקידוש, או דבעינן רביעית נוספת מלבד היין של הקידוש]. והמשנ"ב הביא את דעת רעק"א וספר תוספת שבת שהביאו בשם רבנו יונה שסעודה היא רק בחמשת מיני דגן ולא ביין [ולכן כתב המשנ"ב שאין לסמוך על שיטת הגאונים בקידוש הלילה אלא במקום הדחק, ולגבי קידוש היום סמך טפי על שיטת הגאונים].

קידוש במקום סעודה למי שכל מאכלו הוא זברים

שאינם מחמשת מיני דגן

ד. ויש לעיין מה הדין באדם שכל מאכלו וכל קביעתו היא רק באכילה שאין בה ה' מיני דגן כלל, וכגון באותם חולי עליאק, שהם ניזונים ממיני קטניות ושאר ירקות ובשר ודגים, האם נימא שכיון שכל אכילתם היא בלי פת מחמשת מיני דגן, הרי הם כאדם שאין לו מאכלים או שהוא מתענה, דאין עליהם חובת קידוש כלל כיון שאין אצלם סעודה כלל, או נימא שכיון שזה עיקר צורת סעודתם כל הימים, לגביהם אכילה זו נחשבת "סעודה", והם חייבים בקידוש, וממילא יאסר להם לאכול בלי קידוש.

¹ וכתב המשנ"ב לעיקר את הדעות שסגי ברביעית של קידוש, ושי"א דבעינן עוד רביעית נוספת מלבד מה ששותה בקידוש. ובשעה"צ צידד שבקידוש שחרית אפשר להקל דסגי ברביעית של הקידוש, ואילו בקידוש הלילה בעינן ב' רביעיות של יין, והוסיף בשעה"צ שם דגם בזה ששותה ב' רביעיות יין יל"ע לעניין קידוש הלילה אם לסמוך על זה, כיון דכמה ראשונים חולקים על שיטת הגאונים.

א. קיימא לן שאין קידוש אלא במקום סעודה, וכדברי שמואל בגמ' פסחים דף ק"א ע"א, והיינו שאם קידוש ולא סעד מיד בסמוך לקידוש, לא יצא ידי חובת קידוש, וצריך לחזור ולקדש. עוד קיימא לן בגמ' שם דף ק"ו ע"ב וכן נפסק בשו"ע סי' רע"א ס"ד שמשעה שחלה חובת קידוש על האדם אסור לו לטעום ולשתות לפני שמקדש, והוא דין דרבנן שאפילו טעימה כלדהו ואפילו שתיית מים אסורה. ונמצא שמי שקידש ולא אכל בסמוך לקידוש, לא קיים את הדין של קידוש במקום סעודה וצריך לחזור ולקדש, וממילא שוב אסור לו לאכול ולשתות מאומה עד שיקדש, מחמת ההלכה הנוספת שאוסרת לאדם לאכול ולשתות לפני קידוש.

מי שאינו אוכל פטור מקידוש

ב. עוד מבואר מדברי הפוסקים^א שחובת הקידוש על היין היא דוקא אם הוא אוכל, שאז נתקן הקידוש על הסעודה ובמקום הסעודה, אבל מי שאינו אוכל כלל, כגון שאין לו מאכלים^ב או שהוא מתענה^ג [או שניזון באינפוזיה, שלא נחשבת לאכילה^ד], אינו חייב בקידוש. וממילא כיון שלא חלה עליו חובת קידוש לפני הסעודה, אין לו איסור לשתות ולאכול דבר מה לפני קידוש.

מה נחשב לקידוש במקום סעודה

ג. ונחלקו הראשונים והפוסקים להלכה מה נחשב "סעודה" לעניין קידוש במקום סעודה^ה, האם בעינן דוקא פת או מיני תרגימא, או דאף בשתיית יין סגי לקיים דין של קידוש במקום סעודה. ולעיקר פסקו הראשונים והפוסקים שבעינן סעודת פת או מיני דגן, ודעת הגאונים שאף בשתיית יין מקיים דין של קב"ס. ויש מהפוסקים

^א ספר המכריע מובא בספר שיורי ברכה [לברכי יוסף] סו"ס ער"ב.

^ב שם. וכן הוא בכף החיים סי' רע"ג אות ד' [והביא שם גם משו"ת הגאונים].

^ג סי' רע"ג שעה"צ ס"ק כ'.

^ד שו"ת מנחת יצחק ח"ח סי' ל' אות ה'.

^ה ונידון זה של שם סעודה לעניין דין קב"ס, לא שייך לנדון האם אפשר לצאת ידי חובת סעודת שבת בלי פת. דאף שלקיום סעודת שבת ויום טוב בעינן פת דוקא ובלי שאכל פת לא יצא ידי חובת סעודה, מ"מ לעניין קידוש במקום סעודה הוא לכאורה נידון אחר, ובלא"ה אנשים אלו שאינם יכולים לאכול פת, יתכן שבאכילתם הקבועה יוצאים גם יד"ח סעודת שבת, וכדלהלן.

ועיין בדברי הרשב"ם פסחים דף ק"א ע"א שביאר ב' טעמים להא דאין קידוש אלא במקום סעודה: [א]. על פי דברי המדרש, דכתיב וקראת לשבת עונג, במקום שאתה קורא לשבת כלומר קרייה דקידוש, שם תהא עונג. [ב]. א"נ סברא היא מדאיקבע קידוש על היין, כדתניא לקמן זוכרהו על היין, מסתמא על היין שבשעת הסעודה הוקבע, דחשיב. [ועיין תוס' ורא"ש שהביאו את הטעם הראשון].

ומעתה יש לדון ולומר שאדם שמאכלו הוא פת ושאר דברים הטפלים אל הפת, אזי אם לא עשה את הקידוש במקום סעודת פת לא יצא, אב"א דאין זה מקום עונג דיליה, ואב"א דאין חשיבות לסעודתו זו. אבל אדם כזה שאינו אוכל פת כלל וכל קביעות סעודתו היא אך ורק בשאר מיני מאכלים, ממילא זו הסעודה שלו והיא סעודה חשובה לדידיה וכן היא העונג שלו.

וכן מטין משמיה דהחזון איש זצ"ל¹ שהורה למי שכל מאכלו היה מיני ירקות, דחשיב קידוש במקום סעודה באכילה זו². וכן מטין משמיה דהגרי"ש אלישיב זצ"ל³.

ונראה שאם בשאר ימות השנה כאשר בא לשבוע מאכילתו, אוכל הוא פת תירס וכדומה, וכך סדר קביעותו, א"כ גבי לגבי דין קידוש במקום סעודה יצטרך לאכול פת דידיה, דכל כמה דאיכא לאשווי לאכילתו צורת אכילת קבע יש לעשות כן.

לשמוע קידוש מאחר

ה. ויש שהביאו את השמועה בשם החזון איש והוסיפו שישמע בכה"ג קידוש מאחר⁴, ויצא על ידו ידי חובה⁵. ויש לעיין אמאי לא

¹ ספר ארחות רבנו שבת עמ' רי"ד, ובחוט שני הלכות שבת פרק פ"ה סי"א.
² והגר"ח קניבסקי שליט"א הראה מקום לכעין זה מהמשנה והגמ' בסוכה דף כ"ח גבי דיני ישיבת סוכה דאיתא התם ששמאי הזקן פיתח את המעזיבה כאשר כלתו ילדה, וזאת לשיטתו שיש לחנך למצות סוכה גם קטן הצריך לאמו, והרי מאכלו של התינוק הוא רק חלב שיונק מאמו, וחזינן שאם זהו כל מאכלו הרי זו קביעות סעודה לגביו. [ואף שהיה מקום לומר שהטעם ששמאי פיתח את המעזיבה היה לצורך שינה בסוכה, מ"מ משמע שגם לצורך אכילה עשה זאת, וכך גם נקט הגר"א"ל שטינמן זצ"ל [מובא בספר שלמי תורה על הלכות סוכה], וחזינן מהתם שקביעות סעודה אינה דוקא בפת ומיני דגן].

³ ושמעתי שהורה הגרי"ש אלישיב זצ"ל לחולה צליאק שיאכל תמרים לאחר הקידוש, דתמרי סעיד, וכבר כתב כן הפמ"ג בא"א סי' רע"ג ס"ק י"א, ואף שלדינא הפוסקים לא הביאו את דברי הפמ"ג הנ"ל, מ"מ כיון שדין זה שמי שכל מאכלו הוא מבלי חמשת מיני דגן, שם "סעודה" דידיה נקבע לפי רגילותו כל ימות השנה, אין לו מקור ברור מדברי הפוסקים, וכאשר בא לעשות קידוש על היין ולברך, הוא נוגע לחשש ברכה לבטלה, כל טצדיקי דאית לן למיעבד עבדינן. ולכן שאף שרעת הגרי"ש זצ"ל היתה לעיקר סעודתו שקובע עליה כל השנה נחשבת סעודה לענין קב"ס, מ"מ הורה שיאכל תמרים לצאת טפי דין קב"ס, וכנ"ל.

⁴ אמנם מסתבר שאם רגיל בכל ימות השנה לאכול פת העשויה מתירס, וכעת הביאו לפניו גרגרי תירס, אף אם הוא שבע משני המאכלים בשווה, מ"מ יש לומר שכאשר אוכל הוא פת דידיה חשיב טפי קביעות סעודה.

⁵ עיין בספר מעשה איש ח"ה שהביא משמיה דהגר"ח קניבסקי שליט"א, שכך הורה החזון איש לגר"מ סולובייצ'יק זצ"ל. ושם הוסיפו במוסגר "שישמע מאחר".

⁶ והורה החזון איש שאדם כזה אסור לו לאכול לפני שיקדש שהרי הוא חייב בקידוש, כיון שחשיב שיש לו סעודה.

יעשה את הקידוש בעצמו⁷, ולכאורה י"ל דהיות והוראה זו היא מילתא דתליא בסברא, כל היכי דאיכא למיעבד טצדיקי ולא להיכנס לחשש ברכה לבטלה עדיף טפי, ולכן אם יכול לשמוע קידוש מאחר הכי אריך למיעבד⁸.

אמנם יש לדון עוד בדבר, דהנה בגוונא שישמע קידוש מאחר ויכוון לצאת ידי חובתו, י"ל שיצא ממנ"פ, דאי נימא שסעודתו זו נחשבת סעודה, והוא חייב בקידוש, הרי שמע קידוש, ואכל מיד את מאכלו וקיים דין קידוש במקום סעודה. ואי נימא שאין אכילתו נחשבת סעודה ואינו יכול לצאת בה ידי חובת קב"ס, נמצא שהוא פטור מעיקרא מקידוש.

אלא שיש להעיר בזה, דלשיטת הגאונים כיון שהוא יכול לצאת ידי חובת קב"ס על ידי שתיית יין, נמצא שיש עליו מצוה לקדש על היין ולשתותו ולקיים קב"ס, ואם ישמע את הקידוש מאחר ולא ישתה יין, נמצא שעל הצד שאין אכילתו הרגילה נחשבת סעודה, לא קיים מצות קידוש כלל. ונהי שלא קיימ"ל כהגאונים לקולא, אבל לחומרא מיהא בעינן לחוש לדבריהם, וכיון שיש בידו לשתות יין הרי מחוייב הוא בקידוש, ואסור לו לאכול ולשתות שאר מידי עד שיקדש ויסעד במקום הקידוש, ע"י שתיית היין.

ולכן י"ל דאף בגוונא שיוצא ידי ברכת הקידוש מאחר, יש לו לשתות יין בשיעור כזה דמהני לדעת הגאונים לצאת בו ידי חובת קידוש.

קביעות סעודה בסוכה

ו. לענין ברכת לישיב בסוכה כתב השו"ע סי' תרל"ט ס"ח דנהגו שאין מברכים על הסוכה אלא בשעת אכילה, והוסיף הרמ"א והכי נהוג. לפי כל הנ"ל מסתברא דדין סוכה כדין קידוש במקום סעודה, דכוונת חז"ל היתה שאדם יסעד את סעודתו בסוכה ולא מחוץ לה, ואצל איש זה אין זו כשאר אכילת עראי דשאר אינשי, כיון שזו אכילתו הקבועה בכל ימות השנה. ואפשר שיש להביא ראיה לזה שיש להשוות בין דיני סוכה לדיני קידוש, דהפוסקים דימו עניין קביעות בדיני סוכה לדיני קידוש [עיין ברבנו יונה ברכות דף ל"ו ע"ב].

אמנם גם לגבי דיני סוכה אף שעיקר הסברא נותנת שמי כל מאכלו הוא מיני ירקות זוהי קביעות דידיה, ויכול לברך לכו"ע לישיב בסוכה על אכילה זו, ומסתברא שאסור לאדם כזה לאכול אכילה כזו מחוץ לסוכה, כיון שאכילה דידיה שונה בהגדרתה משאר אינשי [וגם בכל אדם שרגיל לקבוע סעודתו בימות החול מבלי אכילת פת, מטין משמיה דהגרי"ש אלישיב זצ"ל שאין לו לאכול אכילה זו מחוץ לסוכה, ועיין משנ"ב סי' תרל"ט סוס"ט ט"ו, שכתב בשם כמה אחרונים דנכון להחמיר שלא לאכול בשר ודגים וגבינה חוץ לסוכה, ודוקא בקביעות, אבל שלא בקביעות אין להחמיר כלל].

⁷ ואפשר לפי שבעובדא הנ"ל בפקודת הרופאים כל מאכלו של הגרמ"ס זצ"ל היה מיני ירק, וגם נאסר ביין, ולכן היה צריך לשמוע קידוש מאחר.
⁸ וכעין מה שהבאנו לעיל הערה ט'.

העולה מכל הנ"ל:

א. חולה שאסור לו לאכול מיני דגן, וכל מאכלו הוא מיני אוכלים שאינם מחמשת מיני דגן, והוא קובע סעודתו על מאכלים אלו, נקטינן לעיקר שזו היא סעודתו לעניין קידוש במקום סעודה, ויכול הוא לקדש בברכה.¹⁰

וישתדל לשתות, אם הדבר אפשרי, בקידוש הלילה לכתחילה עכ"פ ב' רביעיות מהיין או ממיץ ענבים, ובשעת הדחק ברביעית אחת סגי [ובקידוש היום סגי ברביעית אחת], וכן ישתדל לכתחילה אם באפשרותו שמאכלו יכלול תמרים.

ונראה דכל מה שאפשר לאשווי לאכילתו צורת אכילת קבע יש לעשות כן ולכן אם רגיל לשבוע רק כאשר קובע סעודתו על פת תירס וכדומה, י"ל שזוהי צורת קביעותו ורק באופן זה יקדש בברכה.

ויש לידע שאדם זה אסור לו לאכול ולשתות לפני קידוש, דכיון שנקטינן שסעודתו שסועד כל ימות השנה נחשבת סעודה, ממילא מחוייב הוא בקידוש, דיכול הוא לקיים קידוש במקום סעודה.

ב. לעניין ברכת לישיב בסוכה, נקטינן לעיקר שאם אוכל כקביעותו בשאר ימות השנה משאר מיני מאכל, יכול לברך ברכת לישיב בסוכה [אף לדעות שעיקר הברכה היא בשעת אכילת פת או חמשת מיני דגן]. ומסתבר שאסור לו לאכול אכילה כזו מחוץ לסוכה. מ"מ כיון שדעת הרבה פוסקים שגם מי שאינו אוכל כלל מברך לישיב בסוכה, בודאי אפשר לצרף את דעתם להלכה ולברך על אכילתו הקבועה לישיב בסוכה, אף שאין בתוכה פת וממיני דגן.

ונראה דכל מה שאפשר לאשווי לאכילתו צורת אכילת קבע יש לעשות כן ולכן אם רגיל לשבוע רק כאשר קובע סעודתו על פת תירס וכדומה, י"ל שזוהי צורת קביעותו ורק באופן זה יברך.

ג. לעניין סעודה שלישית, אם התחיל סעודתו של שאר מינים [שאין בהם פת וכדלעיל] נראה דיכול להמשיך אף לאחר השקיעה כיון שזוהי קביעותו [וכמו דהוי סעודה לעניין דין קידוש במקום סעודה], ונחשב לדידיה כאילו התחיל בסעודת פת שאינו פוסק.

גם בזה נראה שאם כל ימות השבוע רגיל לשבוע כשאוכל פת תירס וכדומה, וכך סדר קביעותו, אזי גם לעניין סעודה שלישית יוכל להמשיך לאכול אחרי השקיעה, רק באופן שאכל פת דידיה.

מכל מקום כיון שלדעת הרבה ראשונים והגר"א מברכים ברכת לישיב בסוכה על כל כניסה לסוכה, כשיטת הרי"ף והרמב"ם, ועיין בט"ז סו"ס תרל"ט ובמשנ"ב שם ס"ק מ"ח, שמי שמתענה בסוכות יש לו לברך על כל כניסה לסוכה [ושם בשם הח"א דה"ה מי שיצא יציאה גמורה מהסוכה לאחר האכילה וחוזר ונכנס ולא יאכל עד הערב, וקודם האכילה יצטרך לצאת שוב לבית הכנסת, שבזה לכו"ע צריך לברך]. וכבר כתבנו שעיקר סברא זו של קביעות רק על מיני ירק היא סברא שאין לה מקור ברור, לכן כל היכי דאיכא לצרף צדדים נוספים ולצאת מבית הספק עדיף טפי. ולכן יש לצרף שיטות אלו של ברכה על כל כניסה לסוכה, ולכן גם לדעות הנוקטות שאין לברך ברכת לישיב בסוכה רק בשעת אכילה, מ"מ בהצטרף ב' הסברות יש להקל ולברך בשופי. [ועיין כע"ז במשנ"ב שם סו"ס ק"ט ודו"ק].

ונראה שאם כאשר רוצה לשבוע, קביעותו כל השנה היא על לחם תירס וכדומה, אזי כאשר בא לברך לישיב בסוכה, יברך באופן שהוא רגיל לקבוע את סעודתו כל השנה.

אכילה בסעודה שלישית

ז. כמו כן יש לדון לעניין אכילה לפני הבדלה, דקיימא לן שמשעת השקיעה אין לאכול לפני הבדלה, ומי שהתחיל בסעודתו לפני השקיעה ממשיך ואוכל. וכתב השו"ע סי' רצ"ט ס"א שכל זה בהתחיל בסעודה אבל התחיל בשתייה פוסק. ומקורו בסוגיא דפסחים דף ק"ה ע"א, ועל פי זה מי שאוכל בסעודה שלישית רק מיני פירות וכדומה, צריך להפסיק אכילתו בשקיעת החמה. אמנם נראה שמי שסדר קביעות אכילתו היא רק במיני ירקות ופירות ושאר מאכלים שאינם מחמשת המינים, יכול להמשיך את סעודתו. דכל הטעם המבואר בגמ' פסחים שם שהבדלה אינה קובעת, פירש הרשב"ם דכיון שהתחיל בסעודת השבת מבעוד יום זהו כבוד השבת שיהיה גומר סעודתו אף לאחר שהחשיך. משא"כ בשתייה דלאו דבר חשוב הוא ולכן מפסיק ומבדיל. וכ"ה בתוס' שם דלשתייה מפסיקין, פירוש לשתייה בלא סעודה, דאין בה קביעות ולכן מפסיקין.

חזינן שעיקר הטעם להבדיל בין שתייה לאכילה, דאכילה יש בה חשיבות משא"כ בשתייה, וא"כ באלו שמאכלם הוא תמיד בלא פת וזוהי קביעותם מסתבר שאינם צריכים להפסיק, ודין סעודתם כדין מי שאוכל פת וכמו לעניין קידוש במק"ס וכנ"ל.

אמנם גם בזה נראה שאם כל ימות השבוע רגיל לשבוע כשאוכל פת תירס וכדומה, וכך סדר קביעותו, אזי גם לעניין סעודה שלישית יוכל להמשיך לאכול אחרי השקיעה, רק באופן שאכל פת דידיה.

¹⁰ [אמנם במקום דאפשר יש הידור שישמע קידוש מאחר, וגם באופן זה ישתדל לשתות, אם הדבר אפשרי, בקידוש הלילה לכתחילה עכ"פ ב' רביעיות מהיין או ממיץ ענבים, ובשעת הדחק ברביעית אחת סגי [ובקידוש היום סגי ברביעית אחת]. וכן ישתדל לכתחילה אם באפשרותו לאכול תמרים].